

Sažetci poglavlja

Gazdarica na kladencu

Tu se najprvo, koliko je to bilo moguće, uspostavlja latvijska mitska predodžba o gazdarici gospodskoga dvora, raspršena po brojnim kratkim pjesmama. Taj dvor je nebeski, a gazdarica mu otvara i zatvara vrata. Ona je na vratima koja se otvaraju prema dolini i prema vodi te silazi svojemu vrelu koje je skriveno u šašu. Iz toga vrela izvire zlato ili srebro, a najavljuje se veliko obilje stoke i svadba. Gazdarica stoji na tom čudesnom vrelu utrostručena. Identificira se sa Suncem, s božicom Suđenicom *Laime* i s njoj po biću srodnom božicom *Dēkle*. Poslije se na temelju ruskih, bjeloruskih i hrvatskih pjesama jednako tako uspostavlja odgovarajuća praslavenska predodžba o gazdarici u gospodskom dvoru na gori s osobito sjajnim vratima. Jednoga jutra gazdarica ide po vodu i nalazi da u kladencu usred dvorišta teče zlato i srebro. Crpe od toga i nosi puna vjedarca gazdi, svojemu mužu. On odlučí da će se time kupiti svetački dani koji svojim slijedom određuju i nose vegetacijski ciklus i rodnost godine. I tu se gazdarica identificira sa suncem, a povrh toga gazda s mjesecom i njihova djeca sa zvijezdama. Podudarnosti između baltičke i slavenske predaje vrlo su dalekosežne. Može se stoga pretpostaviti da se tu nailazi na stožerno uporište za rekonstrukciju izvorne baltoslavenske mitske slike svijeta.

ONA pušta, ONA uskraćuje

Na temelju latvijske predaje, raspršene u kratkim pjesmama, prikazuje se tu, koliko je to bilo moguće, djelovanje *Laime* kao boži-

ce Suđenice. Uz pomoć se tih pjesama osvjetljuje suprotstavljenost *Laim*e, koja dopušta ono što je poželjno – a to joj kazuje i ime, koje je prvotno bilo obredni zaziv, epikleza – i *Nelaim*e, koja to ne dopušta. Predodžbe vezane uz to prikazuju se u svim uočenim preljevima, a od njih je najvažnija potpuna zavisnost čovjeka pojedinca o Laimi. Svačiji usud određuje velika božica, a ne kakvo demonsko biće niskoga položaja i ograničene funkcije, kako smo na temelju žive slavenske predaje skloni pomišljati. Ona nije nikoga manja nego gazdarica nebeskoga dvora. Pri tome se pokazuje dojmljivo razvedena slika kojoj je temeljni sloj nedvojbeno baltoslavenski. Odatle se istraživanju postavlja velika zadaća da nađe i u slavenskoj predaji tragove te davne baštine koji su do sada ostali neprepoznati.

Tri žene na vodi

Na kladencu iz kojega naviru zlato i srebro stoje u latvijskoj predaji tri *Laim*e. Gazdarica, božica, tu je utrojena. U mnogim se pjesmama pjeva kako je djevojci u jutarnjoj magli nestala majka. Tražeći ju, pretrči ona šaš i nailazi tamo na tri kladenca iz kojih izvire srebro ili zlato. Među tri žene koje na njima udaraljkom bijele rublje jest i nestala majka i sada se prema svojem djetetu odnosi odbojno. Daljnje zbivanje o kojem se pjeva upućuje na svadbu koja predstoji djevojci. Time se uspostavlja jasna veza s mitom o svetoj svadbi. U kompaktnom pramenu bugarske usmene predaje pjeva se kako mladić bude prisiljen da o polnoći ide na vilinski kladenac po vodu. Tamo nailazi na tri bijele žene, tri vile koje izvode čarolije. To su njegova majka, teta i ujna ili strina. Noćni susret s njima je smrtonosan. Očajnički pokušaj da se ipak spasi ostaje neuspješan jer mu ne polazi za rukom prijeći prag svojega dvora prije nego zapjevaju pijetli. Obilježja mita o svetoj svadbi tu su manje izrazita, ali ipak prepoznatljiva. U zapadnom južnoslavenskom pramenu usmene predaje s raznolikim hrvatskim i slovenskim potvrdama susreće se isti mitski sadržaj. Susret s tri bijele žene tu se doživljava kao noćna mòra. One mladiću vade srce. Većinom su mu to majka, sestra i

žena. Prve dvije su nemilosrdne, a žena ga bezuspješno pokušava braniti. Voda se tu spominje tek tako što se kao mjesto kobnoga susreta navodi *zeleni lug*, a to na praslavenskoj vremenskoj razini svojim značenjem implicira tekuću vodu. Teže je motiv o pogubnom susretu s tri bijele žene na vodi uvrstiti u rekonstruirano mitsko zbivanje povezano s rodnošću godine. Kao da se tu radi o jednoj varijantnoj priči o plodorodnom žrtvovanju mladoga boga. Prema do sada utvrđenim ulomcima i rekonstruiranom obrednom kazivanju mita to žrtvovanje izvršava i mladoga boga ubija njegov otac, bog gromovnik ili koji od njegovih sinova kao kaznu za nevjeru poslije svete svadbe. Na način koji se prema dosadašnjim rezultatima ovog istraživanja ne da pobliže odrediti čini se da u tom žrtvovanju sudjeluju i otac, koji ubija s gore, i majka, koja vreba u vlažnom raslinju na vodi u nizini. Ono zajamčuje rodnost polja i stoke i pokreće se konačno upravo time. A majka na vodi kad okreće sinu svoje strašno lice utrojena je.

Zlatni ključ

Tu se najprvo uspostavlja prvobitno značenje slavenskih riječi za ‘kipjeti’ i ‘ključ’, kako je zakodirano u slavenskoj, najviše u ruskoj, narodnoj frazeologiji. Pokazuje se da za prvu od te dvije riječi zagrijavanje nije bilo bitno semantičko obilježje, a kod druge da je to bila zakrivljenost, kuka. Tek time postaju doista razumljivi najbolje očuvani fragmenti praslavenskoga sakralnog pjesništva kojim se kazuje mitski motiv o vrelu iz kojega na dan kad počinje godišnji ciklus rodnosti navire zlato i srebro i motiv o zlatnom ključu, kojim se u isto doba godine otvara zemlja i iz nje ispušta rosa i trava. Pokazuje se i to da su zlatno vrelo i zlatni ključ po svojoj funkciji u mitskom ustrojstvu jednaki. Zlatno vrelo je po tome pojavni oblik zlatnoga ključa. To je dubok uvid u mitske sklopove koji po pretkršćanskom slavenskom vjerovanju određuju zbivanja i odnose u svijetu. To pak da je isti glasovni lik u slavenskome izraz značenjima 1. ‘ključ’ i 2. ‘vrelo’, ‘tijek’, ‘vir’, ‘vrtlog’ nije homonimija, kako se općenito

uzima u slavenskoj leksikografiji, nego proširenje značenja prenesenom porabom na temelju upravo tih mitskih predočaba. Pošto su se poslije pokrštavanja te predodžbe potpuno napustile i zaboravile, morao se rezultat takva značenjskoga proširivanja učiniti kao da je homonimija jer se različita značenjska polja više nisu mogla dovesti ni u kakvu vezu jedno s drugim. Tek kad se uspostave mitski sklopovi, postaju očuvani ulomci tekstova zbilja razumljivi. Jednake mitske predodžbe i pramenovi iste usmene tekstovne predaje prepoznaju se i u baltičkoj folklornoj književnosti. I mitovi i tekstovna predaja prvotno su dakle baltoslavenski. Germanske podudarnosti daju dobrog razloga za pretpostavku da su bili već indoeuropski. O tome se bez pomnijega istraživanja ne može ništa pobliže reći.

Vrata pokojnih

U ovom se poglavlju prikazuje i potvrđuje baltička predaja o vratima pokojnih. Isto tako latvijska predaja o Majci pokojnih, koja se zove i Majka grobova i Majka zemlje. To je sama Majka Zemlja, moćna božica koja nam je predstavljena kao gazdarica na vratima. Ona je žena nebeskoga gromovnika. Vrata koja zatvaraju onaj svijet njezina su, pa se zato u latvijskoj predaji zovu i vrata pokojnih. Također po latvijskoj predaji ona je majka pokojnih. Na onome svijetu slavenski bog Veles, a jednako tako baltički Veln(j)as, gospodar podzemlja, pase i pazi duše pokojnika na svojoj zelenoj livadi. Po jednoj osobito arhaičnoj predodžbi, očuvanoj u litavskoj i bjeloruskoj predaji, lastavice provode zimu u jezeru, u vodi pod ledom. Tamo je prema tome i onaj svijet. To otvara neočekivan uvid u najstariju mitsku sliku svijeta. Ti najdublji slojevi tekstovne predaje obrednoga kazivanja svete priče mogli su se razotkriti i etimološki.

Zatvoreni kladenci

Polazeći od dvora na gori, od njegovih moćnih vrata i od gazdarice toga dvora na vratima i na vrelu u dolini, pratili su se tu tragovi

starih tekstovnih sklopova zakodiranih u usmenom pjesništvu i slagali se u cjelinu koju nam upravo ti sklopovi čuvaju i predstavljaju. Tako su se mogli uspostaviti fragmenti te drevne usmene predaje, koji u sveukupnosti svojega kazivanja dopuštaju da se, iako vrlo nepotpuna, ipak razazna cjelovita i u sebi suvisla mitska slika svijeta. Ocrtava se tako, doduše dijelom u ne baš oštrim obrisima, ali ipak prilično razgovjetno, slika Velike Božice, Majke Zemlje, u njezinu odnosu s nebeskim gromovnikom i s gospodarom podzemlja, toploga, bogatoga i zaštićenog onoga svijeta. Iz te se tekstovne predaje dala iščitati i njezina uloga u mijeni godišnjih doba i pri određivanju ljudskoga usuda i time autentično potvrditi. A sve to se uklapa u cjelinu mitskih predočaba koje su Slaveni i Balti naslijedili kao indoeuropsku baštinu i onda čuvali i razvijali u vlastitim, koliko god blisko srodnim, tradicijama. Pri tome se nameće pitanje o spolu protivnika kojega ubija bog gromovnik i time oslobađa vode. Pokazuje se da je on možda prvotno bio žensko i da se gromovnik, ako je to tako, za oslobođenje vodā možda borio s vlastitom ženom, Velikom Majkom, gospodaricom podzemlja i onoga svijeta. No to pitanje, koliko god da zaokuplja, mora kraj onoga što se do sada zna, ostati otvoreno.

Mokra Mokoš na močilu

Ovdje se najprvo donose, pregledavaju i razmatraju stare ruske vijesti o božici Mokoši. Uz to i vijesti o bogu vihora Podzvizdu, koji je vjerojatno hipostazirana epikleza, osamostaljen Perunov kultni zaziv. Ime božice je etimološki prozirno, izvedeno je od korijena *mok-*, koji znači 'vlažiti (se)'. Ona je mokra božica. Živo sjećanje na nju dalo se je utvrditi u ukrajinskoj narodnoj predaji i u onoj ruskoga sjevera i sjeverozapada. Da je pak ta božica bila praslavenska i sveslavenska pokazuju mjesna imena. Ona je pod svojim imenom toponomastički dobro potvrđena i u južnih i u zapadnih Slavena, kao i u istočnih, kod kojih je inače najbolje posvjedočena. Veže se poput boga gromovnika uz gore i vrhove, ali i uz močvare i blata. Prede i

tka neumorno. Njezino tkanje prvotno se izjednačuje sa živodajnim tijekom vode. To je u indoeuropskoj etimologiji ostavilo jasno raspoznatljive tragove. Ona je žena gromovnikova i gazdarica njegova nebeskog dvora. No vrlo je bliska i njegovu protivniku, stočjemu bogu, darivatelju svakoga blaga i dobrobiti. Kad se odatle zaključuje da je nevjernica, potvrđuje se to time što se u selima Podmoskovlja njezino ime rabi kao riječ koja označuje laku ženu. Osim vrha gore, koji znači nebo, posvećeno joj je i močilo, dublje mjesto na vodi tekućici gdje se namaču konoplja i lan za pređenje i tkanje. To je njezino sveto mjesto. Mitskim predodžbama o toj božici raspoznaju se, a time i dokazuju indoeuropski korijeni. Kako je i očekivati, najizrazitije su podudarnosti s baltičkom predajom. Poslije pokrštavanja njezino je štovanje preneseno na sv. Petku Paraskevu.